

Kelényi György A szombathelyi püspöki palota

Szily János már 1777 elején, amikor köszönetet mondott Mária Teréziának püspöki kinevezéséért, megemlítette, hogy székhelyén új püspöki palotát kíván építeni a régi, dűledezőfélben lévő helyett.¹ A palota a kerek belsővárban állt, amely a romos, elhanyagolt külsővárral ellentétben, még részben használható volt.

1777 júliusában a püspök Szombathelyre hívja Melchior Hefelet, hogy nagyszabású terveiről tárgyaljanak.² Győrből ismerte az építész, aki az ottani székesegyház átépítését tervezte, mert örkanonokként ő felügyelte az építkezéseket.³ E megbeszélések eredményeképpen születik meg 1777. augusztus 28-án a szerződés.⁴ Hefelet kötelezi magát, hogy a szeminárium tervrajzain kívül elkészíti a püspöki palota négy szintjének alaprajzát, egy keresztmetszetet és a kivitelezéshez szükséges részletrajzokat. Ez október elejére meg is történt, és átvette a munkájáért esedékes 300 forintot. Úgy gondoljuk, Kapossy tévedett, amikor a palota terveinek elkészültét csak a következő év áprilisára tette.⁵ A szerződés egyértelműen kimondja, hogy először a „kis,” utána a „nagy” rajzokat kell benyújtani. Az első csoportba az alaprajzok, metszetek, homlokzatok tartoznak, a másodikba a kivitelezőknek szánt 1:1 méretű részlet- és profilrajzok. Az első csoport átadásakor esedékes az első kifizetés, vagyis a palota alaprajzai még 1777-ből valók.

A palota alapozása 1778 tavaszán indult meg. Ekkor már az első terven módosítottak is, és mindkét oldalon egy-egy tengellyel rövidebbre tervezték a homlokzatot. Lehetséges, hogy egy újabb tervmódosítás is bekövetkezett, mert nemcsak a homlokzat tengelyszáma tér el a maitól, hanem a hátrafelé futó szárnyak is lerövidültek: 13-ról 12 tengelyre. Ezen kívül a homlokzat első terve sem azonos a mostani külsővel, s ezen vagy az alapkövetéltelkor, vagy valamivel később változtattak.

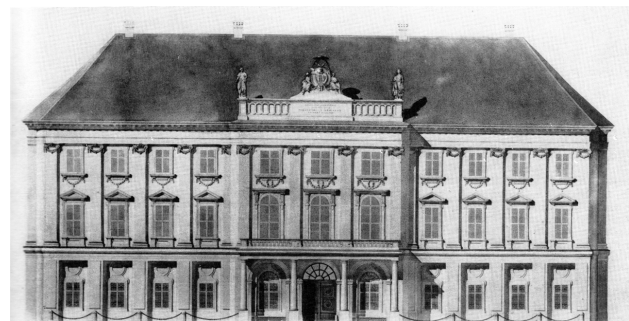
Az építkezés további menetéről Kapossy — levéltári adatok alapján — azt írja, hogy 1780 májusában kezdik építeni az első emeletet s az év végére már tető alatt áll az épület. 1781-ben elkészül az oromfal a szobrászi dísszel, és ezt az évet jelöli meg a homlokzat inskripciója is a befejezés dátumának (1. kép). Az adatok szerint azonban tovább folynak a munkák: a fölépcső befejezése — nyilván a faragványoké — csak 1782-ben következik be. A befejező munkálatok még 1783-ban is tartanak; ekkor készül Maulbertsch mennyezetfreskója a nagyteremben.

Az épületet viszonylag jól dokumentálják eredeti tervek: megmaradt az alagsori, a földszinti és az emeleti alaprajz, a metszetes szoba-belső tervei, továbbá egy fényképről ismerjük az eredeti homlokzatrajzot is.⁶ Azaz a keresztmetszet kivételével ismeretesek Hefelenek azok a tervei, amelyeknek elkészítésére a szerződésben vállalkozott.

A homlokzatterv alig különbözik a mai külső képé-

től, még az apró részletek (pl. a fesztonok vonalvezetése) is azonosak a kivitelezettekkel. Csak két lényeges eltérést látunk; egyrészt a terven az oldalszakaszok tengelyszáma eggyel több, mint a valóságban (4 helyett 5), másrészt az oszlopokkal alátámasztott erkély helyett két, a falsíkból kifelé forduló oszloppal szegélyezett kapuzatot mutat. Minimális eltérés, hogy a terven a középrizalitot egységesítő erkély híján a két szélső tengelyablaka felett nem egyenes vonalú szemöldök, hanem a keretre tapadó, íves vonalú, füles párkány látható — az erkély és az oszlopok helyett így jelezve a középrizalit kiemelt hangsúlyát az oldalszakaszokkal szemben. E különbségek okát kutatva úgy gondoljuk, hogy a tengelyszámok csökkentésére nyilván nem esztétikai okokból volt szükség, hanem valamilyen más meggondolásból. Az 5 + 3 + 5 tengelyes homlokzat ugyanis gyakoribb és talán megnyugtatóbb arányú, mint a mostani. Inkább a beépítési telek méretével, vagy a talajjal lehetett probléma, azaz valamilyen műszaki ok kényszerítette ki a tervváltozást.

Más a helyzet a kiemelt kapuzatot felváltó, posztamenten álló oszlopos erkéllyel. Az eredeti megoldás a városi paloták elterjedt formája volt, amely Bécsben, Pozsonyban vagy Budán gyakran feltűnt a század folyamán. A kosárfélszárú, keretelt kapuzat mellett egy-egy oszlop áll, felül egyenes párkánnyal összekötve, amelynek két végén, a középső emeleti ablakig felnyúlva, egy-egy váza helyezkedik el. Érdekes, hogy Hefelenek a pozsonyi primási palotához készített eredeti tervén is a bejáratot kiemelő-hangsúlyozó oszlopokat látunk a mai oszlopos-erkélyes kapuzat helyett.⁷ Úgy tűnik, hogy ez lehetett az építész igazi elképzelése a városi palota kapuformájáról — talán bécsi paloták (pl. Trautson, Rottal, stb) gazdagabb megoldásai nyomán. Úgy gondoljuk, hogy a tervváltoztatással az építető a néhány hónappal korábbi pozsonyi primási palota újabb, reprezentatívabb formáját tekintette mintának (2. kép). A nagyvonalú, elegánsan méltóságteljes kialakítás azonban a gödöllői Grassalkovich-palota erkélye nyomán, vagy a fertődi, esetleg a schönbrunni kastély oszlopos erkélye alapján is készülhetett.

1. kép. A szombathelyi püspöki palota (rajz, Károlyi Antal-Szentlélek Tihamér, Szombathely, Budapest, c. könyve alapján)

Ezen túl a megvalósított forma Hefele fiatalkori emléké, a würzburgi érseki palotát is felidézte: Évekig dolgozott a palota építő-gárdájában, s megfigyelhette a közép és a sarokrizalitokon egyaránt előforduló, négy toszkán oszloppal alátámasztott erkély-formát.

Az alaprajz semmit sem változott az eredeti beosztáshoz képest, természetesen azon kívül, hogy a homlokzathossz és az oldalszárnyak hossza egy-egy tengellyel rövidebb lett a kivitelezés során. Az alaprajzokon szerepel ezen kívül még az a – később lebontott – galéria is, amely a vártemplomhoz kapcsolta az épületet.

A palota helyét egyértelműen meghatározta a belsővárban 1665-ben épített vártemplom, amelyet székesegyháznak használtak. Hefele első tervén közös tengelyre fűzte a két épületet, úgy, hogy az U-alakú palota hátrafelé futó szárnyai között, az udvar negyedik oldalának lezárását a templom szentélye alkotja. A palota udvarából tehát közvetlenül be lehetett jutni a székesegyházba. A teljes zártság kedvéért a palota szárnyait kétoldalt egy-egy derékszögben beforduló galéria folytatja a szentélyig.

Maga az épület a várnégyszög maradványainak keleti oldalára került. Felépítéséhez a bástyán kívüli térség egy részét és a feltöltött vizesárkot is el kellett foglalnia. 1782-ben a városi tanács megtárgyalta a polgároknak ez ügyben tett panaszát.⁸ A feltöltött talajon az építkezés később sok problémával járt.

Ebben az időben az új székesegyház ötlete még nem vetődött fel, illetve amikor felmerült, még nem a mai helyére gondoltak. Így 1780-ban a püspök elkészítette a palota-kert terveit, s a francia-kert a mai székesegyház helyét foglalta volna el.⁹

A vártemplom lebontására csak 1791-ben került sor, vagyis „együttélése” a palotával közel tíz évig tartott. Szíly eleinte nem gondolt lebontására, mert a templom kibővítésére 1781-ben még tervet dolgoztatott ki építésével.¹⁰ Valószínűleg a galériákat is ekkor bontották le, hogy a cour-d'honneur megnyissák. A földszintes

2. kép. A pozsonyi (Bratislava, SK) primási palota

3. kép. Tischler Antal, A szombathelyi püspöki palota, (rézmetszet, 1791)

árkados fedett galériák funkciója ugyanis megszűnt.

A palotát eredetileg építészetileg kiképzett részekkel kívánták a tér többi egyházi épületéhez fűzni. Ilyen volt az egykori kertet előlről lezáró fal is, amely a palota és a szeminárium között futott. Tischler Antal 1791-es rézmetszete elárulja, hogyan képezték ki e fal felületét (3.kép).¹¹ Látható, hogy a palota földszintjével azonos magasságú fal kialakítása a földszinti architektúrát követte: fejezet nélküli pillérek között fülkék tagolták. A fülkék mélyét ablakok törték át, a pillérek felületét pedig a palota pilléreihez hasonló módon táblák díszítették (a metszeten ezek kiemelkedését eltúlozza a rajzoló). Ezt a falazatot később, a székesegyház építéskor lebontották, de megmaradt a másik oldalon, az épülethez délről csatlakozó bővítésmű, az ún. püspökbazár. Ez is pillérekkel tagolt földszintes fülkesor, bennük üzletekkel. Egykor, a földszint többi teréhez hasonlóan alárendelt funkciójú helyiségeket foglalt magába: éléstárat és műhelyeket.¹² A fal alakítása az épület földszinti falképzésére emlékeztet. Lezárásaként ugyanúgy lekerekített sarkot látunk, mint a palotán.

Az épület külsejének összképét vizsgálva feltűnik, hogy az egyenes vonalak teljes mértékben uralkodnak azon. Az ablakok nagy része egyenes záradéku, vagy ha mégis íves vonalú, akkor az erőteljes vízszintes szemöldökpárkány ellensúlyozza az íves vonal hatását. A négyzetes elemek, az egyenes vonalak uralma tehát szembetűnő jellegzetessége a műnek.

A homlokzatalakítás legtöbb sajátosságára a bécsi palotaépítészetben találunk előzményeket. Az 1650–80 között elterjedt és ma már többnyire csak Wolfgang Wilhelm Praemer metszeteiről (1678) ismert típust (hosszú homlokzat, egyforma axisok „végtelen” addíciója, a falfelületen egyenletes „háló” pilaszterekből és párkányokból) a századvégén felváltotta egy új változat, amelyen már megjelent a középrizalit, a hangsúlyos középtengely és a szinteket átfogó pilaszter.¹³ Előzménye Bernini Palazzo Chigi-je (1662) volt, amelyet egyes osztrák mesterek a helyszínen ismertek meg (pl. Johann Bernhard Fischer von Erlach Rómában), mások metszeteiről (pl. Antonio Specchi vagy G. B.

Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára

Falda rézmetszetei) tanulmányozhattak.¹⁴ A homlokzattípus korai – talán legkorábbi – feldolgozásai a Palais Dietrichstein-Lobkowitz és Enrico Zuccalli valamint Domenico Martinelli Palais Kaunitz-Liechtensteinje.¹⁵ Ezek után az idősebb Fischer von Erlach alkalmazta előszeretettel az új homlokzatformát, pl. Savoyai Jenő bécsi városi palotáján, és a bécsi Battány-Schönborn palotán. Végső soron e típus késői alkotása Hefele szombathelyi püspöki palotája. Az építész közvetlenül is fordulhatott Bernini művéhez mintáért, de valószínűbb, hogy a Bécsben elterjedt változatok alapján dolgozott. A palota homlokzattagolásának rendszere (talapzatszerű földszint – piano nobile – mezzanin-szint) a Palazzo Chigi nyomán nemcsak az osztrák építészetben, hanem a magyarban is igen elterjedt (pl. Gödöllő, Grasalkovich-kastély, Buda, királyi palota, Nagyvárad, püspöki palota) és a megbízó is igényelhetette. A homlokzat többi sajátossága külön-külön ugyan nem ismeretlen a kor építészetében, de együttesen egyetlen művön nem fordul elő úgy, hogy azt Hefele mintájának tekinthetnénk. A középrizalit kiemelése, a sarokrizalitek elhagyása, az egyenletes tagolás pilaszterek által, a tengelyek teljes kitöltése („horror vacui”), a motívumok lapossága, az egyenes vonalak uralma – ezek azok a fő jellegzetességek, amelyek a szombathelyi püspöki palota építészeti helyét kijelölik.

A tagozatok lapossága, a falfelületek síkszerűsége, a finom, felületi eszközökkel történő differenciálás a homlokzat egyes részei között az ifjabbik Fischer von Erlach stílusát jellemzi. Sőt, a 20-as évek bécsi építészetében másoknál is megfigyelhetjük ezeket az alakítási elveket olyan mértékben, hogy egyesek a századvég klasszicizálásában e korszak „reneszánszát” látják.

A középrizalit mindhárom tengelyét összefogó erkély a barokkban is előfordul, de a klasszicizáló architektúra egyik kedvelt elemévé válik. A XVIII. századi francia traktátusok mindig kiemelik fontosságát. A német építészetben rendszerint ott tűnik fel, ahol közvetlen francia hatás mutatható ki. Egyik legszebb példája a würzburgi rezidencián látható, ahol francia építésztervei, ötletei, módosító elképzelései is megvalósultak.

A szombathelyi és a pozsonyi paloták földszintjén a homlokzat jellegzetes motívumait Blondel, Cours d'Architecture-jében szereplő ún. hiányos oszloprenddel hozhatjuk összefüggésbe. Ennek lényegét az elnevezés is elárulja: az oszloprend csak hiányosan szerepel, de az egész, a teljesség látszatát kelti. Hefele két művén a pilaszterek fejezet nélküli pilléreké redukálódtak, jelzészzerűek, de feladatukat, a homlokzat vonalas-hálós rendszerének kirajzolását maradéktalanul betöltik.

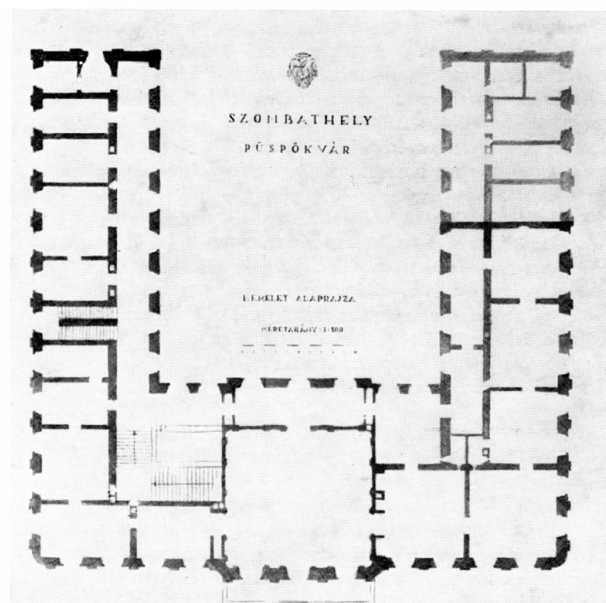
A barokk tömegalakítás leghatásosabb eleme, az épület centruma, a homlokzati rizalit, a XVIII. század utolsó két évtizedében elvesztette jelentőségét. A plasztikusan, erőteljesen kiemelkedő, előreugró középrizalit teljesen idegen az új felfogástól és Hefele palotáin sem jelenik meg. Míg a sarokrizalitek eltűnnek a homlokzatról a középrizalit megmarad, de dinami-

kája csökken: egyre kisebb mértékben lép a falsík elé, lapos, szinte csak a felülettagolás emeli ki környezetéből. E fejlődést a francia palota- és kastélyépítészet készítette elő: ott a lapos rizalit – háromszögű timpanonnal vagy vízszintes párkánnyal lezárva – a XVIII. század óta általánossá vált. Az építészetelmélet, J. F. Blondellel az élen, ezt a megoldást népszerűsítette.

Jellegzetesen klasszicizáló formát mutatnak a magas posztamensek az erkélyt tartó oszlopok alatt. A palota megjelenését meghatározza még, hogy a barokkban általános manzárdtető, mely eredetileg a középrész felett a szuverénnek kijáró felségjelvényt szimbolizáltak, elmarad, s helyette a főpárkánnyal párhuzamos gerincű nyeregtető váltja fel. A mindössze kilenc évvel korábban épült nagyvárad püspöki palotáról még a manzárdtető nem hiányozhatott.

A homlokzaton Hefele alig használt ornamenset. Legfontosabb díszítőelemei a feszton és a tábla. A füzér eredete a korai barokk korszakra nyúlik vissza, de csak a XVIII. század közepétől válik általánossá. Míg a korai, főleg itáliai példák dús levelű, plasztikus formákkal találkozunk, a Louis XVI-stílus idején stilizáltabb, vékonyabb füzérek alkalmaznak (Versailles, Kis Trianon). Hefele fesztonjai kanyargós vonalaik ellenére sem emlékeztetnek rokokó előzményeikre, mert a stilizáltság és a lineáris jelleg a klasszicizmus szellemét árasztja.

A püspöki palota alaprajza a magyar barokk építészetben meghonosodott formát mutatja: egy traktus mélységű s a lakótraktus előtt az udvari oldalon folyosó fut végig (4. kép). A bejárat mögött keskeny, boltozott kocsithajtó indul. Innen balra fordulva a lépcsőházba, jobbra egy előtérbe jutunk. Utóbbiból nyílik a Sala terrena, amelyben Szily püspök a savariai leletekből az ország első régészeti múzeumát rendezte

4. kép. Hefele alaprajz-terve a szombathelyi püspöki palotához (rajz, Károlyi Antal-Szentlélek Tihamér, Szombathely, Budapest, c. könyve alapján)

be. A lépcsőházban nyitott, négyszögletes térmag körül hárommenetes, egykarú lépcső fut az első emeletre. A szögletes balluszerű korlát, a fal vakolt architektúrája (tükrök, táblák, pilaszterek) és a stukkódíszes lapos mennyezet egyszerű, de monumentális hatású összképet teremt.

Az első emeleten csak a főhomlokzat mögötti térsorban valósul meg az enfilade. A rizalitot — régi szokást követve — az előtér és a nagyméretű, négyszögletes díszterem foglalja el. Szintén a barokk hagyományoknak felel meg, hogy a terem két szintnyi belmagasságú. Bent falát párkány osztja két részre. Felül, rövidtörzsű pilaszterek között ablakok sora nyílik. Az alsó szintet jón pilaszterek tagolják, és váltakozva szélesebb és keskenyebb közöket alkotnak. A szélesebb közöket ajtók vagy grisaille-képpel díszített falmezők foglalják el. Mind az ajtókkal, mind pedig a festményekkel kitöltött mezőket falpillérekre támaszkodó archivolt-keret szegélyezi. A keskenyebb mezőket viszont csak festett füzérdísz tölti ki.

Az emeleti térsorból kiemelkedik a könyvtár és a termék végén elhelyezkedő házikápolna. A palota alaprajzát vizsgálva szembejövő, hogy az U-alakú formával még a barokk felfogásnak — és minden bizonnyal a megrendelő kívánságának — tesz engedményt az építész. Az alaprajz egyszerűsödése azonban az új idők jele. Alapvető eleme a négyszögletes (téglányalakú) terem — a barokk oktagonális, ovális, kerek vagy négyzet alakú termei, vagy ezek variációi távol állnak felfogásától. Még a reprezentatív terek, a dísztermek is az új formát követik. A barokk művész éppen ellenkezőleg járt el: kerülte a négyszögletes alaprajzokat és a dísztermet mindenképpen centrálisra igyekezett kialakítani. Ha mégis eltért a centrális formától, akkor sem tervezett derékszögben találkozó falakat, hanem a reprezentatív terem sarkait lekerekítette. Hefe nem vállalja a merev éleket a belsőter centrumában és alig észrevehetően lekerekíti a díszterem sarkait. A fő- és a két oldalhomlokzat találkozásánál is konvex formát választott, de az összhatás mind a külsőn, mind a belsőben független e lekerekített formáktól. A sarkok megtörése nemcsak esztétikai elvekkel magyarázható, hanem a korabeli fűtési rendszerrel is: a kívülről fűthető kályhák igényelték az ún. degagementokat — a sarkokban lévő kis melléktereket.

A XVIII. században a paloták, lakóházak legelegánsabb elemei közé tartoznak a lépcsőházak. A magyar barokk építészetben — a reprezentatív funkció hiányában — csak ritkán születtek gazdag, változatos alapformájú lépcsőházak (pl. Pozsony, Grassalkovich-palota). A századvég építészetében azonban nem vetették át a kisszámú reprezentatív megoldást sem. Hefe Szombathelyen egyszerű, de monumentális típust választott: a négyszögletes tér oldalfalai mentén futó, egykarú, hárommenetes formát. Ez konstrukciós szempontból egyszerű: a karokat a lépcsőház oldalfalai tartják, belül pedig négyszögletes pillérek nyugvó ívek támasztják alá. Hivalkodástól mentes egyszerűsége révén ezt a barokk típust később is kedvelték. A

típust régóta ismerték az egyetemes építészettörténetben: Harald Keller, a német lépcsőházfajtákat osztályozó művében Mirabell-típusnak nevezte.¹⁶ Az elnevezés a salzburgi Mirabell-kastély lépcsőzetére (1712) utal, pedig a forma régebbi: már Palladio is leírta és illusztrálta.¹⁷ A francia és az olasz építészet gyakran használja s az elméleti irodalom is leírja. A XVII–XVIII. századi német és osztrák építészetben is sokszor előfordul pl. Bécsben a Palais Dietrichstein-Lobkowitz, 1685, a Palais Questenberg, 1700, a Harrach kerti-palota, 1727. Hefe ezzel találkozott korábbi működése színterén Passauban, ahol az érseki palota 1712-es lépcsőháza e típusba tartozik. Azt a megoldást, amelyet Szombathelyen alkalmazott, a Palais Dietrichstein-Lobkowitzon láthatta: ott a térmag nem négyzet, hanem téglányalakú, hogy a belsőterbe több fény jusson. Az eredetileg tömör orsófal áttörése, tartó oszlopokra (pillérekre) redukálása szintén megfigyelhető a német és osztrák építészet fejlődésében.

Mind a pozsonyi, mind pedig a szombathelyi palotákban az előcsarnok egyúttal áthajtó is az udvar felé. Ez a megoldás szintén francia eredetű (Párizs, Palais Royale, Luneville, kastély stb.) Elvéve Bécsben is előfordult, pl. Palais Daun-Kinsky.

A belsőterek kialakításában Hefe sokkal kevésbé kötődött a barokk hagyományokhoz, mint a külsőkön. A falalakítás és tagolás egyértelműen klasszicizáló felfogásról tanúskodik. A rokokó interieur-ökben a későbbi faltagolási rendszer több eleme is megjelent már, így a tagozatok lapossága, a felület mező-osztása. A korai klasszicizmus a rokokónál is következetesebben ragaszkodott a lapossághoz, a felület kevés mozgásához — csak az elemeket változtatta át antikos elemekre. A szombathelyi palota díszterme — felületkezelésével, a mozgás, a fény-árnyék ellentétek mérséklésével — egyértelműen az új felfogáshoz tartozik. Falát, az új elképzeléseknek megfelelően keskeny, magas, négyszögletes mezők tagolják és minden tagozat orthogonális, a felülethez kötődő formálást mutat. Fontos sajátosság, hogy a tagolás alapeleme az egyenes vonal: a pilasztertörzs entasis nélküli, a gerendázat megtörés nélküli egyenes, vízszintes. A tagolás alapja az oszlopos-gerendás áthidalású összeállítás — oszlop helyett gyakran annak sík változatával, a pilaszterrel. Hefe a szükségszerűen jelentkező íves formákat, mint pl. az íves lezárású fülkéket, négyszögletes mezőkbe szorította bele s ezzel azokat a horizontális és vertikális rendszer részévé tette. Ezen túl elveszi az íves fülke barokkos, organikusan plasztikus megjelenését. Az ív kristályos keménysége azt az érzést kelti a nézőben, hogy a fal nem a barokk képlékeny, hajlítható, „puha” anyagából, hanem egy másfajta, szilárdabb, kristályos keménységű anyagból.

A díszterem belseje tehát síkszerű és mozgás nélküli. További jellegzetessége, hogy a négyszögletes mezők az egész falat maradéktalanul kitöltik, minden részletét átszövik. Mindennek biztos helye van, nem lebeg, nem „úszik” a felületen, hanem hozzákapcsolódik a ta-

golás rendszeréhez. Ugyanezt az eljárást figyelhettük meg a palota külsején is: Hefele az ablakokat alul és felül a mezők szegélyéhez illesztette, hogy ne lebegjenek.

A klasszicizálás jeleire találunk a díszterem mennyezetalakításán is. A barokk virágzása idején a lapos kupolás, vagy a tükörboltozatos térlefedés volt általános, később a klasszicizáló építészetben a lapos mennyezet terjed el. Hefele épületein a tükörboltozat meghajló oldalszakasza teljesen redukált formát mutat, szinte lapos, így a boltozat a későbbi klasszicista mennyezetek laposságát vetíti előre.

Jegyzetek

- Magyar Országos Levéltár, Kanc. 1777: 899. Idézi GÉFIN Gyula: *Szombathely vára*. Szombathely, 1941. 10.
- Monografikus írások Hefeléről: KEMÉNY Lajos: *Hefele Menyhért (1716–1798). Életrajzi vázlat*, Pozsony, 1915, KELÉNYI György: *Melchior Hefele (1716–1794) életműve*. Kéziratos disszertáció, Budapest, 1994, ISSER, Irene: *Melchior Hefele 1716–1794*, Kéziratos disszertáció, Innsbruck, 1995.
- 1771 és 1774 között.
- KAPOSSY János: *A szombathelyi székesegyház és mennyezetképei*. Budapest, 1922, 7. Szily levele 1777. július 29-én kelt. Ez és a szerződés a Szombathelyi Levéltár régi elrendezésében: Aedificium 40. sz. alatt volt. A szerződés szövegét közli KAPOSSY, 1922. 77.
- KAPOSSY, 1922. 7. tévesen fordítja a szerződés szövegét: négy színt keresztmetszetéről és egy hossz-metszetről szól. Ez a tervezési mód – ti. hogy alaprajz nem készül, de szintenként egy-egy keresztmetszet igen – idegen lenne a barokk gyakorlattól és a megmaradt tervrajzoknak is ellentmond.
- Az alaprajzok a Szombathelyi levéltárban vannak; mindhármát ZSÁMBÉKY Mónika publikálta: *Melchior Hefele tervrajzai a szombathelyi püspöki levéltárban*. In: *Művészettörténeti Értesítő*, XLI. 1992, 1–4. sz., 79–86. A homlokzatterv: HELL Géza: *Szily püspök korának alkotásai*. In: *Magyar Építőművészet*, 1943. 42. évf. 207–211.
- KELÉNYI György: *Adatok a pozsonyi prímási palota tervezés- és építéstörténetéhez*. In: *A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve*, 1991, szerk. TAKÁCS Imre, etc. 233–236.
- GÉFIN, 1941. 11. A panasz alapja az volt, hogy az árok feltöltése miatt az esővíz elvezetése megoldatlan maradt s a víz a lakóházakra zúdult.
- GÉFIN, 1941. 17.
- KAPOSSY, 1922. 7. Képét közli ZSÁMBÉKY.
- Képét közli KÁROLYI Antal – SZENTLÉLEKY Tihamér: *Szombathely*. Budapest, 1967. 45.
- SCHÖNVISNER István: *Antiquitatum et historiae Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus libri IX*. Pest, 1791. 378. o. Idézi GÉFIN, 1941. 13.
- TIETZE, Hans: *Wolfgang Wilhelm Praemers Architekturwerk und der Wiener Palastbau des 17. Jahrhunderts*. In: *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses*, 32, 1915, 343 ff
- FREY, Dagobert: *Johann Bernhard Fischer von Erlach – eine Studie über seine Stellung in der Entwicklung der Wiener Palastfassade*. In: *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte*, N.F.I, 1921/22, 93–214.
- LORENZ, Hellmut: *Domenico Martinelli und die österreichische Barockarchitektur*. Wien, 1991. 34–39.
- KELLER, Harald: *Das Treppenhaus im deutschen Schloss- und Klosterbau des Barock*. München, 1936. 63–72.
- PALLADIO, Andrea: *Négy könyv az építészetéről*. Vence, 1570, magyar kiadás Budapest, 1982. A lép-csökről az I. könyv XXVIII. fejezetében ír, 80–84., kép 83.

The Bishop's Palace at Szombathely

The paper gives a detailed history of the Bishop's Palace at Szombathely, work of the Austrian architect Melchior Hefele (1777–1781). I analyze both the outside and the interior of the palace and connects them with those of Viennese palaces in the tradition of Palais Dietrichstein-Lobkowitz. At the same time I draw attention to the Late Baroque and Early Classicist character of the work, apparent in the composition as well as in the forms.